УДК 74/76

Р.Р. Солтанова

ТАСВИРЫЙ ҺӘМ ДЕКОРАТИВ-ГАМӘЛИ СӘНГАТЬ БҮЛЕГЕ: ХӘЗЕРГЕ ЗАМАН КОНТЕКСТЫНДА МИЛЛИ-ТӨБӘК СӘНГАТЕ ФЕНОМЕНЫ

В статье рассматривается формирование в отделе изобразительного и декоративно-прикладного искусства ИЯЛИ им. Г Ибрагимова новой научной концепции, базирующейся на методе комплексного историко-искусствоведческого исследования, в рамках общей темы «Формы национально-художественного мышления татар в историко-культурных контекстах». Дается систематизация и краткая характеристика основных исследований.

Ключевые слова: искусствоведение, изобразительное и декоративно-прикладное искусств, методология, системно-комплексное исследование.

The article discusses the formation of a new scientific concept based on the method of complex historical and art historical research, within the framework of the general theme «Forms of the Tatars’ national and artistic thinking in historical and cultural contexts» in the department of fine and decorative arts Of the Institute of language, literature, and art named after G. Ibragimov. A systematization and brief description of the main studies is given.

Keywords: art history, visual and decorative and applied arts, methodology, system-integrated research.

Мөстәкыйль тасвирый һәм декоратив-гамәли сәнгать бүлеге 2007 елда оештырыла (сәнгать белеме бүлеге составында әлеге юнәлеш 1968 елдан ук алып барыла, беренче җитәкчесе – Ф.Х. Вәлиев) һәм үзенең эшчәнлеген «Тарихи-мәдәни контекстта татарларның милли-сәнгати фикерләү формалары» дигән гомуми тема кысаларында комплекслы тарихи һәм сәнгать фәннәре тикшеренүе методына нигезләнгән яңа фәнни концепция буенча төзи. Бүлек үсешенең концептуаль планы тасвирый материалны фәлсәфи, нәфасәти, контекстуаль-культурологик анализ идеяләре белән нығытуны күз алдында тота. Төп өйрәнү предметы милли-сәнгати фикерләү үзенчәлеген төрле-төрле контекстларда ачыклаудан гыйбарәт: тарихи (Идел Болгары, Алтын Урда, Казан ханлыгы, Казан губернасы, совет һәм постсовет чорлары), мәдәни (мөселман сәнгате, төрки дөнья, хәзерге дөнья сәнгатендәге, Россия киңлекләрендәге, Идел һәм Урал буенда этник-милли чолганыштагы тенденцияләр һ. б.).

Мондый төрлелекнең максаты – гаять киң сәнгати иҗат материалында (күптөрле жанр һәм төрләрне үз эченә алган тасвирый сәнгать, декоратив-гамәли сәнгать, сәхнә бизәлеше, архитектура) татар сәнгати-пластик фикер йөртү үзенчәлеген башка мәдәниятләр белән бәйләнештә өйрәнү. Әлеге юнәлештә дизайн анализы аеруча

перспективалы, чөнки ул тасвирый һәм декоратив-гамәли сәнгатьнең барлык форма һәм төрләрен үз эченә ала.

Бу фундаменталь программаны гамәлгә ашыру өчен, бүлектә фәннең арадаш өлкәләре (тарих, фәлсәфә, культурология, социология) буенча әйдәп баручы белгечләрдән торган консультатив совет төзелде, ул төрле этапларда сәнгати мәдәният үсеше мәсьәләләренең куелышына һәм чишелешенә булышлык итәргә тиеш.

Бүлек хезмәткәрләре тарафыннан уздырылган Халыкара фәнни-гамәли конференцияләр: мәгърифәтче-педагог һәм рәссам Шакирҗан Таһировның тууына 150 ел тулуга багышланган «Төрки халыклар сәнгати мәдәниятенең башлангычы һәм эволюциясе» (2008); «Бакый Урманче иҗаты һәм милли сәнгатьнең актуаль мәсьәләләре» (2012); П. Дульскийның тууына 135 ел тулуга багышланган «Россиядә һәм БДБ илләрендә сәнгать белемен үстерүнең актуаль мәсьәләләре» (2014); П. Корниловның тууына 120 ел тулуга багышланган «Россиядә, БДБ илләрендә һәм төрки дөньяда сәнгать белемен үстерүнең актуаль мәсьәләләре» (2017)); симпозиумнар (Төрки дөньяда киез сәнгате: тарих, хәзерге заман» (2009); «Төрки дөньяда агачка кисеп бизәк ясау сәнгате: тарих, хәзерге заман» (2017) Идел-Урал буенда гына түгел, ә бөтен төрки дөньяда тасвирый һәм декоратив-гамәли сәнгать өлкәсендәге тикшеренүче галимнәрнең тырышлыкларын берләштерүдә зур адым булды. Әлеге форумнарның нәтиҗәсе буларак, фәнни җыентыклар нәшер ителде, бөтен төрки дөнья сәнгать фәннәре галимнәренең координацион советы төзелде.

Бүлекнең үсеш концепциясеннән чыгып һәм яңа күрсәтмәләрне исәпкә алып, хезмәткәрләр берничә юнәлештә тикшеренүләр алып баралар. Борынгы сәнгать, шулай ук тасвирый сәнгатьнең хәзерге замандагы торышы сәнгать фәннәре кандидаты Д.К. Вәлиеваның фәнни кызыксыну-өйрәнү өлкәсе булды. Ул үзенең «Искусство Волжской Булгарии периода Золотой Орды» (Казань, 2003) китабында Әстерханнан алып Казанга кадәр җәелдерелгән археологик казу эшләре материалларын, табылган яңа язма чыганакларны, музей коллекцияләрен файдаланып, Идел Болгары сәнгатен Алтын Урда сәнгате контекстына кертеп карый. Коллектив монографиядә («Город Булгар», Москва: Наука, 2008) урын алган «Искусство города Болгар» очеркында ул беренче мәртәбә монголларга кадәрге һәм Алтын Урда чорлары Болгар шәһәре сәнгатенең үсеш картинасын бербөтен итеп бирә.

Р.Р. Солтанованың «Искусство новых городов Республики Татарстан» (Казань, 2001) дигән китабы – республиканың яңа сәнәгый шәһәрләре (Әлмәт, Бөгелмә, яшел Үзән, Лениногорск, Яр Чаллы, Түбән Кама, Алабуга) тасвирый сәнгате буенча үзендә, сәнгать фәннәре күзлегеннән, культурологик һәм социологик мөнәсәбәтләрне берләштергән беренче тикшеренү. Анда тасвирый сәнгатьнең барлык төр һәм жанрларының оешу һәм үсеш этаплары билгеләнә, һәр этаптагы төп тенденцияләр ачыклана, милли үзенчәлек төрле стиль тенденцияләрендә күрсәтелә.

Р.Р. Солтанованың 2018 елда якланган докторлык диссертациясе «Сценография татарского театра: основные этапы и закономерности развития (ХХ – нач. XXI века)» гомумроссия мәдәни театр мирасының мөһим өлешен тәшкил иткән татар театрының сәхнә бизәлешен өйрәнүгә багышланган (17.00.04 – «Тасвирый һәм декоратив-гамәли сәнгать һәм архитектура» белгечлеге буенча). Бу фундаменталь һәм комплекслы тикшеренүнең теоретик һәм гамәли әһәмияте шактый зур.

Моннан тыш Р.Р. Солтанова хәзерге Татарстанның сәнгатькяросталары иҗатына багышланган берничә китап бастырып чыгарды. «Празат Исанбет. Грани призвания» альбомы (2005) укучыны тәүге мәртәбә режиссер-рәссамның киңкырлы иҗаты белән таныштыра. «Рифкат Вахитов. Мелодия курая» альбом-монографиясе (2007) милли сәнгать үсешенә үзеннән зур өлеш керткән республикабыз тасвирый сәнгате вәкилләренең берсе булган рәссамның картиналарын һәм монументаль-декоратив әсәрләрен анализлауга багышланган. Бу хезмәте өчен Р.Р. Солтанова Б. Урманче исем. Республика премиясенә лаек булды (2012). «Зуфар Гимаев» дип исемләнгән китапта (Казань, 2018) ул рәссамның иҗат эволюциясен совет һәм постсовет чорларында Татарстан тасвирый сәнгате үсешенең төп тенденцияләре яктылыгында күрсәтә. «Тан Еникеев. Эскизы/ в соавторстве» (Казань, 2018) китабында хәзерге заманның танылган остасы, татар театрларында (Г. Камал исем. ТДАТ, Әлмәт драма театры, Г. Кариев исем. Татар яшь тамашачылар театры) татар классикасы, рус һәм чит илләр драматургиясе буенча куелган спектакльләрнең сәхнә бизәлешен эшләгән Т. Еникиевның иҗатына беренче тапкыр анализ ясала.

Сәнгать фәннәре кандидаты Р.И. Шәмсутов тарихи вакыт агышында һәм үсештә татар шәмаилләре һәм каллиграфия сәнгатен өйрәнде. Аның «Искусство татарского шамаиля сер. XIX–XX века» (Казань, 2001) монографиясендә татарларда гарәп каллиграфиясе сәнгатенең үсеш үзенчәлекләре ачыла. Ул шәмаилнең билгеләр системасын беренче тапкыр Галәм киңлеге моделе итеп карый, суфилар һәм шигыйлар символикасының чагылышына игътибар итә, шәмаил текстларындагы «мөселман татарларда халык исламы»н өйрәнү өчен материал булып торган кече әдәби жанрларның үрнәкләрен китерә. «Слово и образ в татарском шамаиле: от прошлого до настоящего» дип аталган тагын бер китабы (Казань, 2003) татар шәмаиле сәнгатенең гасырдан артык үсеш чорын колачлый. Шәмаилләрдәге тасвирый мотив һәм текстлар нисбәтенә зур игътибар бирелә. Бу шәмаилләр типологиясе мәсьәләсен ачыклауга юл ача. Урта Идел һәм Урал буе татарлары халык исламының характерын ачучы уникаль шәрехләмә текстлары үрнәкләре дә беренче тапкыр басыла.

Р.И. Шәмсутовның «Декор культовых сооружений татар-мусульман Среднего Поволжья и Приуралья» дигән яңа тикшеренүенең максаты – архитектура корылмаларының гомуми тышкы күренешендә, дини корылмалар интерьерында декоратив элементларның

функциональ ролен ачыклау, төрле сәнгать төрләре (витраж, мозаика, уеп бизәк төшерү) синтезы проблемасын чишү.

2009 елда Дәүләт Шәрык халыклары сәнгате музеенда (Мәскәү) Г. Ибраһимов исем. ТӘһСИ юбилее уңаеннан оештырылган гарәп графикалы әсәрләр күргәзмәсенә Р.И. Шәмсутов тарафыннан төзелгән каталог революциягә кадәрге басмаларны да, хәзерге заман авторларының әсәрләрен дә берләштергән татар шәмаиле сәнгатен өйрәнүдә чираттагы яңа баскыч булып тора.

Бүлек эшчәнлегендә иң әһәмиятле юнәлешләрнең берсе – иң борынгы чорлардан алып XXI гасыр башына кадәр Татарстан графика сәнгатенең бөтен төрләрен тикшерү: каллиграфия, китап сәнгате, татар графикасының иң борынгы формалары (ярлыклар, шәҗәрә һ. б.), шулай ук Татарстанда XIX гасырдан үсеш алган Европа графикасы төрләре.

О.Л. Улемнованың «Искусство графики Татарстана 1920–30-х годов» дигән темага язылган диссертациясе (Мәскәү, 2005) Татарстан графикасының бербөтен тарихи үсеше картинасын булдыруга зур өлеш кертте. Анда Татарстанның милли тасвирый сәнгате барлыкка килүне билгеләгән иң әһәмиятле чорларның берсе өйрәнелгән һәм станок графикасы (рәсем, гравюра), производство графикасы, плакат, китап һәм журнал графикалары анализланган.

Соңгы елларда төрле этапларда (1910–1920 еллар, XX гасырның икенче яртысы, хәзерге заман) Татарстанның авангард сәнгатен өйрәнүгә аерым игътибар бирелә. О.Л. Улемнованың шушы юнәлештәге күпьеллык тикшеренүләре сәнгать күргәзмәләре һәм аларга атап чыгарылган басмалар рәвешен алды (Татарстан Республикасы сынлы сәнгать музее белән берлектә): «Казанский авангард 1910–1930-х» (2013–2014); «Графический коллектив «Всадник» (2013–2014); «К. Чеботарев. А. Платунова. Жизнь в искусстве» (2017). Биш күргәзмәдән торган «Московские казанцы» (2017–2018) сериясе Татарстанда беренче мәртәбә Казанда укыган һәм һөнәри эшчәнлеген башлаган, соңыннан рәссам-графиклар булып танылган осталарның (В.Э. Вильковиская, Д.Н. Красильников, Д.П. Мощевитин), скульпторларның (Д.С. Җилов, В.В. Кудряшев) иҗатын төрле яклап яктырта.

Күргәзмә нәтиҗәләре буенча О.Л. Улемнова «Сметая веками насевшую пыль...» Графический коллектив «Всадник». 1920–1924» (Казань, 2014) альбом-каталогын төзеде. Анда күргәзмәгә куелган экспонатлар гына түгел, башкала музейларында һәм шәхси коллекцияләрдә сакланган әсәрләр дә кертелгән. Хезмәттә 1920 еллар Казан авангардының иң ачык күренешләренең берсе булган» «Җайдак» («Всадник») феномены бөтен яклап тикшерелә. Каталог-альбом Татарстан Республикасы Мәдәният министрлыгының Б. Урманче исемендәге бүләгенә лаек булды (2015).

О.Л. Улемнова тарафыннан Н.М. Вәлиев катнашында һәм «ТАИФ» компанияләр төркеме булышлыгы белән төзелгән «Константин Чеботарев. Александра Платунова. Живопись. Графика.

Из музейных и частных собраний» (Казань, 2018) каталог-альбомы 1920 еллар Казан авангардының күренекле осталары тудырган сәнгать әсәрләренең барысын да диярлек колачлаган (Россиянең 11 музееннан һәм 7 шәхси тупланмадан – 700 гә якын саклау берәмлеге).

Хәзерге заманда Татарстан, Россия, чит илләр графика сәнгатендә барган процессларны да О.Л. Улемнова читләтеп үтми. Ул – 2011 елдан бирле уздырылып килә торган халыкара «Җайдак» басма графика күргәзмәсененең (биеннале) даими кураторы. Анда дөньяның төрле почмакларыннан рәссам-графиклар җыела. Һәр биеннале уңаеннан чыгарылган каталогларның да төзүче-авторы – О.Л. Улемнова.

Ф.Г. Ваһапованың «Художественное оформление татарской книги в дореволюционный период» дигән хезмәтендә стиль эволюциясе өйрәнелә, Россиянең һәм чит илләрнең (Урта Азия, Төркия, Иран) гарәп графикалы китаплары системасында татар китабының урыны билгеләнә. Бу тикшеренүнең төп бурычларының берсе – татар бизәүче рәссамнарының һәм күчереп язучы каллиграфларның исемнәрен ачыклаудан гыйбарәт.

О.Л. Улемнова һәм Ф.Г. Ваһапованың тикшеренүләре нәтиҗәсе булып ике томлы «Искусство книги Татарстана» хезмәте торырга тиеш. 1 нче томда – XX гасыр башына кадәр татар китабы сәнгати бизәлешенең башлангыч алуы һәм үсеше яктыртылачак, 2 нче томда – 1917 елдан алып XXI гасыр башына кадәрге вакыт аралыгы чагылыш табачак. Китап рәссамнары сүзлеге, күпсанлы иллюстратив материал да урын алачак. Милли традицияләре бик тирәнгә киткән татар китабын бизәү сәнгатенә багышланган хезмәтләрнең актуальлеге (кызганычка каршы, аларны моңарчы беркем дә махсус өйрәнмәде) XXI гасыр башында Татарстанда полиграфиянең интенсив үсүе белән бәйле. Әмма ул төрле стильдә, эклектик характерда булу белән характерлана.

Өлкән фәнни хезмәткәр Л.Н. Донинаның «Интерпретация татарского национального костюма в татарском театре» дип исемләнгән тикшеренүендә төрле фәннәр кисешә: сәнгать белеме, театр белеме, нәфасәт, семиотика, этнография, филология. Бу – шулай ук бүлек эшендә яңа юнәлеш. Моңарчы милли костюм бары тик тарихи-этнографик аспектта гына өйрәнелде. Теманың актуальлеге шуның белән аңлатыла да. Л.Н. Донина үзенең хезмәтендә традицион киемне театр мәйданында гадәти күзаллау кысаларына гына сыешмаган контекстуаль мәгънәгә ия билге итеп карау мәсьәләсен куя. Л.Н. Донинаның «П.Т. Сперанский. Л.Л. Сперанская-Штейн. От эскиза к спектаклю» альбом-каталогы – (2010) күпсанлы архив, музей материалларына, язма һәм визуаль чыганакларга нигезләнеп, еллар дәвамында алып барылган тикшеренүләр нәтиҗәсе. Бүгенге көндә Л.Н. Донина «Татарстан рәссамнары» биобиблиографик күрсәткеченә кертү өчен нәкыш, декоратив-гамәли сәнгать осталарының иҗатын өйрәнә.

Тасвирый сәнгатьнең бер төре буларак скульптура тарихи вакыт агышында (барлыкка килүеннән алып бүгенге көнгә кадәр) аспирант

Т.Н. Кривошеева, фәнни хезмәткәр Д.Д. Хисамова тарафыннан тикшерелде.

Т.Н. Кривошееваның кандидатлык диссертациясенә таянып язылган «Особенности развития скульптуры Татарстана (истоки, становление, продолжение традиций)» монографиясендә беренче мәртәбә татар скульптурасының башлангычы һәм формалашу үзенчәлекләре проблемасы куела. Бу – тарихи-мәдәни колачы белән масштаблы мәсьәлә. Авторның казанышы шунда, ул С. Дадашевның «Төрки миниатюраның формаль тасвирый теле теориясе»н монументаль скульптура әсәрләренә карата да иҗади куллана. Д.Д. Хисамованың «Художественные процессы в монументальной скульптуре Татарстана второй половины XX – начала XXI века» дип аталган хезмәтендә (2012) беренче тапкыр Татарстан монументаль скульптурасы үсешенең тулаем картинасы торгызылган. Теманың актуальлеге нәкъ менә шушы чорда республика скульптурасына үз иҗатларында Казан сәнгать мәктәбенең рус скульптурасы традицияләрен дәвам иткән профессиональ осталар килү белән аңлатыла.

Бүлектә фәнни тикшеренүләрнең тагын бер яңа юнәлеше – архитектура һәм шәһәр төзелеше сәнгать фәннәре кандидаты Г.Г. Ногманованың «Архитектура и градостроительство Казанской губернии в период Российской империи (XVIII – нач. XX в.)» хезмәтендә чагылыш тапты. Ул теоретик характерда булуы белән генә түгел, ә хәзерге заман архитектурасы, шәһәр төзелеше, реставрация эшләре өчен дә гамәли әһәмияткә ия.

Хезмәттә Россия империясе шартларында Идел-Кама төбәгенең архитектура-шәһәр төзелеше үзенчәлекләре ачыклана. Хронологик рамкалар төбәкнең архитектура һәм шәһәр төзелеше үсеше тарихын яңадан торгызырга, республиканың тарихи-мәдәни мирасына реконструкция һәм реставрация ясаганда кабул ителгән проектларны нигезләргә мөмкинлек бирүче архив документларының бик күп булуы белән аңлатыла.

Өлкән фәнни хезмәткәр Л.М. Шкляеваның «Народное искусство домовой резьбы у татар Среднего Поволжья середины XX – начала XXI века: семантика и стилевые особенности» (2017) монографиясе дә кандидатлык диссертациясе нигезендә нәшер ителде. Тикшеренүдә казан татарларында, керәшеннәрдә һәм Урта Идел буенда яшәүче мишәрләрдә хәзерге заман йортны кисеп-уеп бизәү сәнгатенең милли үзенчәлекләре, шулай ук корылмаларның сырлы фасад декоры орнаментында стиль тудыручы элементлар һәм образлы-сәнгати чишелеш һәм семантика факторлары ачыклана.

Китап шәхсән автор һәм башка хезмәткәрләр тарафыннан күпсанлы экспедицияләр дәвамында җыелган кыр материалларына таянып язылган. Мондый тикшеренүләр бигрәк тә актуаль, чөнки хәзерге заманда татар халкы мәдәниятенең төрле формалары акрынлап юкка чыга бара, дөньяның традицион картинасы үзгәрә. Л.М. Шкляева – «Искусство народов Поволжья» һәм «Золотая птица» сериясендә

чыккан каталоглар, Урта Идел буе татарлары һәм анда яшәүче башка җирле халыклар сәнгате буенча Россиядә, Германиядә, Казакъстанда, Азәрбайҗанда, Төркиядә басылган очерклар авторы да.

Татарстан музейларында сәнгать коллекцияләре барлыкка килүне өйрәнү – бүлекнең фәнни-тикшеренү эшчәнлегендә шулай ук яңа юнәлеш. Бу эш белән фәнни хезмәткәр Н.В. Герасимова шөгыльләнә. Шәхси һәм дәүләт музейлары күп ачылу, шулай ук хәзерге музейларның үз коллекцияләрен өйрәнү, аларның каталогын төзү, Россия Федерациясе музей фондының дәүләт каталогын булдыру кысаларында экспонатларның чыганакларын ачыклау буенча актив фәнни эшчәнлек җәелдерүләре белән бәйле рәвештә, музей эшенең тарихи үткәнен өйрәнү безнең көннәрдә аеруча актуальләшә. Тикшеренүләрнең нәтиҗәләре Россиянең фәнни журналларында яктыртылды.

Хәзерге вакытта «Татарстан рәссамнары. XX–XXI гасырлар (Татарстанның сәнгать энциклопедиясе)» биобиблиографик күрсәткечен төзү эше тәмамланып килә. Мондый басма әзерләү зарурлыгы инде күптән өлгергән иде, чөнки республикабыз рәссамнары турындагы соңгы мәртәбә 1980 елларда чыгарылган тулы белешмәлекләр шактый искерде. Әлеге энциклопедик характердагы биобиблиографик басма төрле тарихи чорларда Татарстанның һәм татар диаспорасының сәнгать дөньясын бөтен яклап чагылдырырга, киң җәмәгатьчелеккә аз билгеле яки онытылган исемнәрне торгызырга, республикабыз сәнгате тормышының тулы картинасын тудырырга тиеш.

Бүлек хезмәткәрләре Татарстан рәссамнары (нәкышчеләр, графиклар, скульпторлар, монументалистлар, проектчылар, фотографлар) буенча биобиблиографик материалны системага салалар, яңа исемнәрне һәм биографик мәгълүматларны ачыклыйлар, әсәрләрне фоторәсемгә төшерәләр, шәхси һәм дәүләт архивларында, төрле фондларда, Татарстанның гына түгел, төбәк китапханәләрендә дә материаллар эзләү белән шөгыльләнәләр.

«Татар энциклопедиясе» кебек фундаменталь хезмәт гыйльми әйләнешкә кертелгәннән соң, күп кенә сәнгать тарихчылары һәм сәнгать белгечләренең тикшеренүчеләр игътибарыннан читтә калуы аеруча ачык күренә. Реставраторлар эшчәнлеге анда бөтенләй диярлек яктыртылмаган. Бүлектә бу юнәлешне сәнгать фәннәре кандидаты И.Ф. Лобашева алып бара.

Бүгенге көндә материал шулкадәр күп җыелды, аны тулысынча энциклопедиягә кертү мөмкин түгел. Шуңа күрә сәнгать жанрлары һәм төрләре (персоналияләр) буенча серияләр чыгарырга булдык. Аерым алганда, И.Ф. Лобашева «Искусствоведы Татарстана» дигән сериянең беренче китабын әзерләде. Ул XX гасырда Россия һәм Татарстанның күренекле сәнгать белгече, ТР Дәүләт сынлы сәнгать музеен төзү инициаторы һәм аның беренче директоры Г.А. Могильниковага (1928–2001) багышланган (тууына 90 ел тулу уңаеннан).

Бу юнәлештә О.А. Гыйльметдинова Татарстанның фәнни һәм Н.И. Фешин исем. Казан сәнгать училищесы архивларында

«Художники-педагоги КХШ/КХУ им. Н.И. Фешина» дип аталган бүлек өчен рәссам-педагоглар турындагы яңа материалларны ачыклау буенча зур эш башкарды.

Бүлектә яңа фәнни серияләр чыгару өстендә дә эшли башладык. Аңа Татарстандагы, Россия, якын һәм ерак чит илләрдәге фәнни-тикшеренү учреждениеләре галимнәре дә җәлеп ителә. «Искусство тюркского мира» сериясендә «Истоки и эволюция художественной культуры тюркских народов» (Казань, 2008) һәм «Искусство войлока в тюркском мире: история и современность» (2009) томнары басылып чыкты инде. Ш. Мәрҗани исем. Тарих институты һәм Казан дәүләт архитектура-төзелеш университеты белән берлектә эшләнгән «История татарского искусства» сериясендә нәшер ителәчәк «Художественная культура и искусство ранних булгар и Волжской Булгарии VIII–XIII веков» дип исемләнгән 1 том басмага әзер. Сәнгать белгечләре ассоциациясе һәм ТР Мәдәният министрлыгы ярдәме белән бүлек чыгарган «Искусствоведение Татарстана» альманахы (2017) Татарстандагы хәзерге сәнгать тормышының иң мөһим аспектларын чагылдыра, сәнгать фәннәренең офыкларын киңәйтә – төрле методологик якын килүләрне, фәнара тикшеренүләрнең перспективалы булуын күрсәтә, танылган һәм яшь талантлы сәнгать белгечләренең яңа хезмәтләре белән таныштыра.

Бүлек эшчәнлегенең мөһим бер өлеше – күргәзмәләр оештыру. Бу эшчәнлек республика тасвирый сәнгатендә барган процессларны өйрәнергә һәм үз вакытында тәнкыйди бәяләргә булыша. Бүлек алдындагы төп бурычларның берсе – милли үзгәлекне, төбәк үзенчәлекләрен чагылдырган приоритетлы юнәлешләрне билгеләү, Татарстан сынлы сәнгате казанышларын республиканың үзендә дә, аннан читтә дә күрсәтү – берничә сәнгати проектта уңышлы гамәлгә ашырылды: ТР Милли музеенда «Татарстанның китап сәнгате» I республика күргәзмәсе (кураторлары Р.Р. Солтанова, О.Л. Улемнова); «Хәзинә» Милли галереясында «Хәзерге заман киез сәнгате» халыкара күргәзмәсе (2009). 2009 елның апрель – июнь айларында Көнчыгыш халыклары сәнгате дәүләт музеенда (Мәскәү) «Шәмаил сәнгате: сүз һәм образ» күргәзмәсендә беренче тапкыр гарәп графикалы сәнгатьнең татарлар өчен традицион төре үзенең тарихи үсешендә күрсәтелде. Ул ТР ФА Г. Ибраһимов исем. ТӘһСИ нең 70 еллык юбилее уңаеннан оештырылган иде. Л.М. Шкляева «Туган авыл. Родная деревня» дип аталган республика балалар рәсеме күргәзмәсе (2016), «Алтын кош. Золотая птица» Республика декоратив-гамәли сәнгать әсәрләре күргәзмәсе (2017) һ. б. инициаторларының һәм кураторларының берсе булды.

Бүлек мөдире Р.Р. Солтанова тарафыннан А.А. Бахрушин исем. Дәүләт үзәк театр сәнгате музеенда (Мәскәү) Татарстанның театр сәнгате казанышларын пропагандалау буенча зур сәнгать проектлары оештырылды һәм уңышлы гамәлгә ашырылды. «Татар театры тарихы плакат сәнгатендә» масштаблы күргәзмәсе (2016) татар театрының 110 еллыгына багышланды. Аның нәтиҗәсе буларак, шул исемдәге

китап рус, татар һәм инглиз телләрендә дөнья күрде. «Режиссер Марсель Сәлимҗанов театры» күргәзмәсе останың тууына 85 ел тулуга багышланып, Театр елында (2019) зур вакыйгага әверелде. Р.Р. Солтанова «Казан кремле» музей-тыюлыгында узган «Мелодия камня» («Таш моңы») дигән скульптура буенча халыкара симпозиумның да кураторы булды. Әлеге чараның рус, татар, инглиз телләрендә каталогын чыгарды.

Бүлектә аспирантура эшли. Соңгы елларда Р.Р. Солтанова җитәкчелегендә сәнгать фәннәре кандидаты гыйльми дәрәҗәсен алу өчен диссертацияләр якланды: Улемнова О.Л. («1920–30 елларда Татарстанның графика сәнгате» (2005, Мәскәү); Кривошееева Т.Н. («Татарстанда скульптура: башлангычы, үсүе, традицияләре» (Мәскәү, 2010); Донина Л.Н. («Театрда татар костюмы: интерпретация һәм реконструкция мәсьәләләре» (Мәскәү, 2010); Хисамова Д.Д. («XX гасыр – XXI гасыр башы Татарстан монументаль скульптурасындагы сәнгати процесслар» (Мәскәү, 2012); Ваһапова Ф.Г. («XVII гасыр – XX гасыр башы татар кульязма һәм басма китабы сәнгате үсеше: стилистика һәм символика» (Саранск, 2015); Шкляева Л.М. («XX гасыр уртасы – XXI гасырда Урта Идел буе татарларында агачка кисеп бизәк ясау сәнгате: семантикасы һәм стиль үзенчәлекләре» (Саранск, 2017).

Бүлек Россия сәнгать академиясенең Тасвирый сәнгатьләр теориясе һәм тарихы фәнни-тикшеренү институты (Мәскәү), С.Г. Строганов исем. Мәскәү дәүләт сәнгать-сәнәгать академиясе, Дәүләт сәнгать белеме институты (Мәскәү), РФА нең Н.Н. Миклухо-Маклай исем. этнология һәм антропология институты, төрки дөнья (Азәрбайҗан, Үзбәкстан, Казакъстан, Башкортстан, Алтай Республикасы, Төркия) белән тыгыз бәйләнеш тота.

«Татар халкының милли бердәйлеген саклау» Дәүләт программасы кысаларында хезмәткәрләрнең илебезнең төрле төбәкләренә экспедицияләргә чыгуы татар осталары иҗатының төрле төрләрен (чигү, туку, агачка кисеп бизәк ясау, зәркәнчелек), хәзерге этапта татар халкының матди культурасын өйрәнү мөмкинлекләрен арттырды. Экспедиция нәтиҗәләре буенча «Фәнни экспедицияләр хәзинәсеннән» фәнни-популяр сериясендә чыккан китапларның аерым бүлекләре сәнгать белгечләре тарафыннан язылды.

Бүлек хезмәткәрләре сынлы сәнгать казанышларын Татарстанда гына түгел, Россиянең башка төбәкләрендә һәм чит илләрдә дә (Мари Эл, Ингушетия, Испания, Польша, Азәрбайҗан, Үзбәкстан, Казакъстан, Грузия) актив пропагандалыйлар, төрле дәрәҗәдәге конференция һәм семинарларда чыгышлар ясыйлар.

Бүлек хезмәткәрләре зур иҗтимагый эш алып баралар һәм экспертлар буларак чыгыш ясыйлар («Хәзерге заман мәдәни киңлегендә театр музее» V Бөтенроссия семинары, проектның кураторы Р.Р. Солтанова, май, 2018; «Казан штрих-коды» халыкара иҗат остаханәсе, проектның сокураторы О.Л. Улемнова, август, 2018).

Р.Р. Солтанова – «Тантана» республика конкурсының жюри әгъзасы, ТР Мәдәният министрлыгы грантларын тапшыру буенча тәнкыйтьчеләр коллегиясе һәм экспертлар советы әгъзасы; Р.Р. Солтанова һәм О.Л. Улемнова – ТР Мәдәният министрлыгы каршындагы Сәнгать-экспертлар советы әгъзалары һ. б.

Бүлек хезмәткәрләре һәм аспирантлар Республиканың югары уку йортларында һәм кадрларның квалификациясе күтәрү учреждениеләрендә педагогик эшчәнлек тә алып баралар.

Бүлек Сәнгать белгечләре ассоциациясе (АИС) белән уртак проектларны да гамәлгә ашыра. Бүлекнең сәнгать белгечләренә кагылышлы фәнни, иҗади һәм социаль мәсьәләләр АИС ның Татарстан бүлеге булышлыгында хәл ителә.

Тулаем алганда, бүлек хезмәткәрләренең эшчәнлеге миллитөбәк сәнгате феноменын өйрәнүгә багышлана. Соңгы елларда тикшеренүләрдә яңа аспектлар да эшкә җигелде. Бу – XX гасыр ахырында мәдәният тибы, сәнгати фикерләү тибы кебек категорияләрдән башка мөмкин булмаган киң масштаблы гомумиләштерүләр дәрәҗәсенә килгән сәнгать белеменең яңа бурычлары һәм ихтыяҗлары белән аңлатыла. Шулай ук үзаң, үзтәңгәллек мәсьәләләре көннәнкөн әһәмиятлерәк була барган хәзерге заманның (шул исәптән күпмилләтле Татарстанның) гаять катлаулы рухи үсеш процесслары да исәпкә алына.

Солтанова Рауза Рифкать кызы,
сәнгать фәннәре докторы, ТР ФА Г. Ибраһимов исемендәге Тел, әдәбият һәм сәнгать институтының тасвирый һәм декоратив-гамәли сәнгать бүлеге мөдире